

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

SPECIAL QUESTIONS OF LEGAL REGULATION OF LABOR OF PERSONS SENTENCED TO IMPRISONMENT

Кутспов М.Ю.,

*кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

Волосовська А.В.,

*студентка магістратури
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті проаналізовано сучасний стан інституту праці засуджених до позбавлення волі. Розглянуто окремі аспекти здійснення трудової діяльності як засобу виправлення та ресоціалізації засуджених. Значна увага приділяється змінам у законодавстві, що можуть сприяти удосконаленню організації праці засуджених до позбавлення волі.

Ключові слова: засуджений до позбавлення волі, установа виконання покарань, пенітенціарна політика, засоби виправлення та ресоціалізації засуджених, трудова діяльність.

В статье проанализировано современное состояние института труда осужденных к лишению свободы. Рассмотрены отдельные аспекты осуществления трудовой деятельности как средства исправления и ресоциализации осужденных. Значительное внимание уделяется изменениям в законодательстве, которые могут помочь совершенствованию организации труда осужденных к лишению свободы.

Ключевые слова: осужденный к лишению свободы, учреждение исполнения наказаний, пенитенциарная политика, средства исправления и ресоциализации осужденных, трудовая деятельность.

The article analyzes the current state of the labor institution of convicts sentenced to imprisonment. Certain aspects of the implementation of labor activity as a means of correction and resocialization of convicts are considered. Considerable attention is paid to changes in legislation that can help to improve the organization of work of those sentenced to imprisonment.

Key words: sentenced to imprisonment, penal institution, prison policy, means of correction and resocialization of convicts, labor activity.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України актуальним є питання щодо гуманізації умов відбування покарання. Незважаючи на те, що вітчизняна система відбування-виконання покарань за минулі роки знала якісні трансформації, що зумовлено, насамперед, приведенням національного кримінально-виконавчого законодавства у відповідність до міжнародних стандартів щодо забезпечення виконання кримінальних покарань, значний обсяг проблем залишається невирішеним і сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питань праці засуджених до позбавлення волі здійснили такі видатні науковці, як В.А. Бадира, О.І. Бажанов, І.Г. Богатирьов, В.В. Голіна, Т.А. Денисова, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.Ф. Зелінський, А.С. Міхлін, А.Х. Степанюк, Ю.М. Ткачевський, В.М. Трубніков, О.О. Шкута, І.В. Шмаров та ін. Однак, враховуючи зміни, внесені 2014 р. до кримінально-виконавчого кодексу України, актуальною залишається проблема виправлення та ресоціалізації засуджених шляхом залучення їх до праці, яка вже не є обов'язком, а тому набула якісно нового змісту і потребує вирішення.

Метою статті є дослідження проблематики регламентації праці засуджених до позбавлення волі, враховуючи її важливе значення в процесі їхнього виправлення і ресоціалізації; надання пропозицій щодо вдосконалення чинних правових норм.

Виклад основного матеріалу. Залучення осіб, засуджених до позбавлення волі, до суспільно корисних робіт як однієї з ключових складових частин процесу відбування покарання склалося історично і застосовується у багатьох пенітенціарних системах світових держав.

Зарубіжний досвід регулювання праці засуджених свідчить про те, що в одних європейських країнах праця

засуджених – це обов'язок, в інших – право. Так, наприклад, у ФРН, Норвегії, Франції, Фінляндії, Данії праця ув'язнених є обов'язком. Зокрема, в Основному законі ФРН від 23 травня 1949 р. передбачається, що примусова праця допускається лише за позбавлення волі за вироком суду (ст. 12) [1]. У деяких країнах (Італії, Іспанії та ін.) праця – це право ув'язнених. Так, у ст. 25 Конституції Іспанії закріплено, що «позбавлення волі та інші заходи соціального захисту повинні бути спрямовані на перевиховання і соціальну реабілітацію і не можуть бути пов'язані з примусовою працею <...> Засуджений має право на оплачувану роботу і на користування благами соціального страхування» [2].

Ст. 43 Конституції України гарантує: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується». Ст. 63 Основного Закону проголошує, що «засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду» [3].

На відміну від засуджених до обмеження волі, щодо яких у самому визначенні змісту покарання у статті КК встановлено обов'язок працювати, засуджені до позбавлення волі не мають такого обов'язку. У ст. 118 КВК України закріплено, що засуджені до позбавлення волі мають право працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії [4].

Неможливо заперечити той факт, що характерною рисою розвинутого суспільства є його ставлення до соціально вразливих категорій населення, у т. ч. й до людей, які перебувають у місцях позбавлення волі. Ці громадяни, так само як і будь-які вільні громадяни України, відповідно до Конституції мають право на працю. Саме тому у світі актуалізації питань щодо гуманізації умов відбування

покарання Україна постала перед проблемами: подолання значної кількості непрацевлаштованих засуджених, зношеністю основних виробничих фондів, жакливою криміногенною обстановкою в установах виконання покарань, а також, власне, специфікою організації такої праці.

Численні дослідження довели: більшість засуджених вважає, що організація праці в установах виконання покарань не відповідає сучасним вимогам і потребам, а праця не має виправного й виховного характеру, оскільки перш ніж виховувати та виправляти засуджених працею, потрібно її правильно організувати [5, с. 74]. Практика залучення засуджених до праці практично не орієнтована на те, щоб засуджений сприймав її позитивно. Саме тому праця й не має того виправного ефекту, який на неї покладається законодавством. Праця має бути потребою засудженого. Засуджений повинен бачити й усвідомлювати результати своєї праці. Тому не можна доручати виконання трудових обов'язків засудженому, який завідомо з ними не зможе впоратися.

З метою вирішення окреслених проблем варто, насамперед, з'ясувати різницю і встановити ключові відмінності між працею засуджених і вільних громадян. Так, головною метою залучення засуджених до праці є їх виправлення та ресоціалізація, натомість вільних громадян – створення матеріальної бази для задоволення своїх потреб і досягнення власних цілей. Інша відмінність виявляється в каральному впливі, який неминуче наявний в організації праці засуджених, адже саме праця з розумним обсягом кари здійснює глибокий виправний вплив на основну масу засуджених. І навпаки, якщо праця засуджених перетворюється на відбування важкого й виснажливого покарання, то вона втрачає свій виховний і виправний вплив. Професор Б.С. Утевський наголошував, що «усі методи виправно-трудоного впливу стали б даремні, якби вони були позбавлені трудової основи» [6, с. 48]. Отже, помітною є різниця праці засуджених від праці вільних громадян, зумовлена відповідними правообмеженнями з боку держави та каральним впливом із боку адміністрації установ виконання покарань. У разі використання праці в установах виконання покарань допускаються обмеження інтересів працюючих засуджених, позбавлення деяких особистих і матеріальних благ, якими вони б користувалися в процесі праці на волі.

А.Х. Степанюк зазначає, що «залучення до праці спрямоване насамперед на те, щоб спонукати засуджених ставитися до праці як до позитивної та необхідної складової частини їх життя, у т. ч. й подальшого життя на волі. Такі самі вимоги висувають до праці ув'язнених Європейські тюремні правила. Необхідно, щоб, звільнившись із установи виконання покарань, особа мала певні навички й уміння, які дають їй змогу знайти законні засоби для існування та допоможуть безболісно увійти в життя на волі» [7, с. 222].

Значна кількість проблем існує також і в сфері правового регулювання праці засуджених у кримінально-виконавчому законодавстві України. Річ у тім, що внесення змін до законодавства, у зв'язку з його адаптацією до європейських стандартів, маючи несистемний порядок, породжує чимало суперечностей у застосуванні відповідних норм права на практиці. Це впливає передусім з того, що законодавець, приймаючи нормативно-правові акти та вносячи до них відповідні зміни, не зважає на появу правових колізій. Так, із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 08 квітня 2014 р. було закріплено право засуджених на працю. У ст. 118 КВК України слова «повинні працювати» були замінені словами «мають право працювати» [8]. Зі змісту цієї норми виходить, що засуджені мають можливість скористатися правом на працю або не користуватися ним узагалі. Ще на стадії розгляду цього за-

конопроекту Головним науково-експертним управлінням було зазначено, що пропозиція суб'єкта законодавчої ініціативи щодо визначення суспільно корисної праці осіб, котрі відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, як їхнього права, а не обов'язку є юридично необґрунтованою та сумнівною. Адже відповідно до ст. 6 КВК України праця засуджених є одним із основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених [9]. Як наслідок, одна стаття КВК України суперечить іншій, що створює несприятливі наслідки для засуджених, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі.

Не менш актуальним є питання власне самого утримання засуджених в установах виконання покарань. Адже через скрутну економічну ситуацію в державі фінансування часто є недостатнім. Проблема також підсилюється недостатнім обсягом замовлень, що надходять до підприємств УВП, оскільки ринок сьогодні не потребує продукції, що виготовляється некваліфікованими працівниками. Через це значні виробничі потужності підприємств УВП практично не використовуються, а колонії постійно перебувають у пошуку засобів існування, не в змозі забезпечити роботою всіх працездатних засуджених.

Ст. 121 КВК України встановлює: «Особи, які відбувають покарання у виправних колоніях, із нарахованою їм заробітку, пенсій та іншого доходу відшкодовують комунально-побутові та інші надані послуги». П. 6.3.1. Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі» від 07 березня 2013 р. № 396/5 зазначає: «Із засуджених, які не працюють (крім осіб, зазначених у пп. 6.3.2 цього пункту), вартість харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших наданих послуг утримується за коштів, які є на їхніх особових рахунках. У разі відсутності у засудженого коштів на особовому рахунку установа (слідчий ізолятор) має право пред'явити йому позов через суд» [10]. Аналогічну норму було встановлено й у КВК України, але з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» її було виключено. Натомість цей наказ досі є чинним і продовжує регулювати це питання. Такий варіант урегулювання питання про утримання засуджених суперечить навіть ст. 5 КВК України, яка серед принципів кримінально-виконавчого законодавства проголошує і принцип взаємної відповідальності держави й засудженого. Такий спосіб вирішення питання має на меті покласти на засуджених обов'язок сплачувати за своє утримання, тоді як держава зі свого боку виявляє бездіяльність у врегулюванні питання щодо створення реальних можливостей працювати в колонії.

Абсурдним видається і сам факт існування наказу Міністерства юстиції № 396/5, що регулює питання стосовно оплати праці, тривалості робочого часу, відрахування та відшкодування із заробітної плати засуджених. Адже ч. 1 ст. 120 КВК України, де встановлюється, що форми та системи оплати праці, норми праці й розцінки встановлюються нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, прямо суперечить положенням ч. 6 ст. 92 Конституції України, де закріплено, що виключно законами України визначаються засади регулювання праці й зайнятості. Тобто постає питання: «Чи має цей підзаконний нормативний акт юридичну силу?». Така невідповідність Конституції потребує детального вивчення та внесення відповідних змін до законодавства.

Працю в місцях ув'язнення варто розглядати як позитивний елемент внутрішнього режиму та ніколи не застосовувати як покарання. У ч. 2 ст. 81 КК України закріплено, що однією з підстав для умовно дострокового звільнення від відбування є саме сумлінне ставлення до

праці [11]. Сумлінне ставлення до праці передбачає добросовісне виконання трудових обов'язків, покращення кількісних і якісних показників виконуваної роботи, підвищення виробничої кваліфікації, бережливе ставлення до обладнання та інструментів, додержання правил охорони праці та техніки безпеки, одержання заохочень за трудові досягнення тощо.

Як **висновок**, слід зазначити, що нині в установах виконання покарань є проблеми з безробіттям значної кількості засуджених, застарілими виробничими фондами, відсутністю належної організації праці, низьким кваліфікаційним рівнем засуджених, а також із відсутністю належного правового регулювання праці. Враховуючи те, що праця все ще залишається одним із основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, задля гармонічного проєвропейського розвитку Україна повинна створити такий механізм реалізації конституційного права на працю, який зміг би зацікавити самих засуджених, зміцни-

ти їхні соціально корисні навички. Вважаємо за необхідне внести певні зміни до кримінально-виконавчого законодавства, зокрема:

1) враховуючи те, що суспільно корисна праця засуджених – це один із засобів і стимуляторів їх виправлення і ресоціалізації, пропонуємо ч. 1 ст. 118 КВК України викласти в такій редакції: «Засуджені до позбавлення волі зобов'язані працювати та мають право вільно обирати вид трудової діяльності під час відбування покарання»;

2) ч. 1 ст. 120 викласти в такій редакції: «Праця осіб, засуджених до позбавлення волі, оплачується відповідно до її кількості і якості. Форми і системи оплати праці, норми праці та розцінки регулюються нормами чинного законодавства про працю»;

3) визнати недійсним наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі» від 07 березня 2013 р. № 396/5.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Основний Закон ФРН від 23 травня 1949 р. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/legislation/details/14373>.
2. Конституція Іспанії від 06 грудня 1978 р. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM>.
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-вр>.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
5. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2002. Вип. 1. 332 с.
6. Утевский Б.С. Вопросы теории советского исправительно-трудового права и практика его применения. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1957. 135 с.
7. Степанюк А.Х. Кримінально-виконавче право : навчальний посібник. Харків : Право, 2006. 320 с.
8. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18>.
9. Висновок Головного науково-експертного управління. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_pidrozdi?pidid=1227.
10. Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі : Наказ Міністерства юстиції України від 07 березня 2013 р. № 396/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 23. Ст. 798.
11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-II / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.